

מעמד והתפשטות

(למגמות התישבותנו בעבר ובהווה)

„יש עמים, שלמילוי תפקידיהם ההיסטוריים משתמשים הם בגורמיהכוח שלהם הקיימים ועומדים לרשותם ממילא. תפקיד עמנו הוא, ליצור תחילה, את גורמיהכוח שלו. הקמת היסוד המשקי, ההתישבות על פני שטחים, הבראת האדם, חדירה לכל מקצועות הפרנסה, כושר-מגן — אלה הנם תאי הכוח המדיני הנכונה והולך.“ (מתוך שיחה לפני עשרים שנה).

ההערות למגמות התישבותנו, המובאות להלן, מכילות את תוכנה של שיחה אחת לפני שלוש שנים והן הוכנו לדפוס לפני כמה חדשים. על כן אין בהן, משום הערכה או הגבה כלשהי להצעות ותוכניות שונות, הצפות בזמן האחרון, או העוללות לצורך ולעלות בדבר קביעת „איזורי התישבות“ ליהודים וכיו"ב. ההערות הללו מכוונות היו להערכה עניינית של עובדות התישבותנו על פני הרקע הגיאוגרפי של א"י ושל המגמות להתפשטותה, הנקבעות ממילא ע"י מציאותה הפיזית והאוכלוסייתית.

* * *

כל המתבונן אל מפעלנו התישבותי, כפי שהוא מסתמן בכתמי הצבע השמור לו על מפות ארץ-ישראל, — וכל המנסה לסקור בעין-הרוח את עברו והשתלשלותו של מעשה-ההתישבות העברי — יופתע, בוודאי, מצירופם המפליא של שני חזיונות שונים: חוסר התכנית המכוונת האחידה בכל שלבי-התפתחותו הראשונים — מזה, והשלמות היחסית של התוצאה (כפי שהושגה לע"ע) — מזה.

הדברים אמורים במפעל התישבותנו, ותוצאותיו, ככלל מדיני-לאומי. לגבי ברירת-המקום לנקודה משקית-ישובית מסוימת, זו או אחרת, היתה לעתים בחירה נכונה והולמת כבר בראשית תקופת התישבותנו — ומאידך, היו גם טעויות וכלולות בשעת ברירה כזאת, אפילו בתקופות ההתישבות המאוחרות ביותר. אבל מבחינת התכנית הלאומית האחידה, בחינת „איסטרטגיה ישובית“ מכוונת, ודאי שהפרוץ היה מרובה דווקא בתקופות הראשונות, ושיפור ניכר בא בזמנים הקרובים לנו יותר.

אמנם, היה היה כבר בראשית תקופת ההתישבות (שהחלה לפני כששים וכמה שנה) מגמות וכוונות רחבות-אופק, ולעתים גם נכונות מאוד, אצל יוזמרי המפעלים הראשונים. יתכן שהמגמות אשר טופחו היו מרובות על העובדות שנוצרו. כבר אז, כנראה, הבינו את החשיבות העקרונית של ישיבה בכל חלקי-הארץ; וכן החשיבו את הגבול — הגבול היחידי שבא"י בימים ההם, גבול-המדבר, — והשאירות לחורן יעידו; ידוע ידעו, כי טוב לקשור ישובים בקהלות עירוניות קיימות (לגבי יפו, צפת, אח"כ — גם לגבי ירושלים, וביתר אחרון — לגבי טבריה); וכן הלכו גם אל ההר, וגם עמק; ראש-פינה ועיך זיתים, זכרון-יעקב ושפיה, מתולה ומוצא — מזה, ופ"ת וראשון-לציון, גדרה והחצות, יסוד-המעלה, יחד-הגליל, מזה — אלא שחסרה היתה ה"יד" המכוונת האחת, ועל כן נעדרה גם ההתכנית האחידה. ה"מתישב" ה"פרטי", "מושבות" הברון ויק"א, חוות ציוניות וישובים על אדמת הקק"ל, — כולם תרמו את שלהם, אבל לא

במתואם אלא במקביל. ייתכן כי בהתחלה היה בכך גם צד של חיוב: מחמת מיעוטן של נקודותינו בימים ההם (והרי הן היו גם קטנות מאוד), מי יודע אם תכנית, שהיתה נקבעת במסגרת כמותית, הדומה, בערך, לזו שנתקיימה למעשה, יכולה היתה בכלל להעניז לפזר פיזור רב כל־כך את הישובים, שלא היו בהם יותר מחמשים, מאה, או מאתים נפש. ואותו פיזור ראשון של נקודות, אשר רק סימלו אזורים, הרי הוא שהתחיל, אח"כ, "להתמלא", בדרך של תוספת נקודות וגושים, עד שלא־ט־לאט נסתמנו הקונטורים, המטושטשים לכתחילה, של אותם האזורים, ועל פני מפת הארץ נצטייר אותו חזיון ישובי שעניינו ראות אותה היום. המפתיע הוא, כי עם כל המקריות שבדבר, נראו (כבר לאחר מלחמה"ע הראשונה), שלשה אזורים עיקריים של ריכוז ישובינו — אמנם בפרצים מרובים מאוד: בעמק החוף ובגבעות הסמוכות לה, למן אמצע "השפלה" שבדרום ועד לכרמל שבצפון; בפאתו המזרחית של הגליל; והקטן ביותר — בקרבת ירושלים. בשנות 25—1921 בא המעשה הלאומי הישובי התכניתי הגדול הראשון (רכישות בעמק יזרעאל) ושימש בחינת "דרג" מחבר שלישי (כמעט מחיפה ועד בית־שאן) בין שני "הצירים", שנסתמנו בחוף יהודה־השומרון ולאורך בקעת הירדן וחולה־כנרת. מני אז נתהווה קונטור ראשון של גוף ישובי, מעין שלוש־קו בדמות האות הלטינית N שהונחה על צדה, והוא כחותמת חדשה שהושמה על מפת הארץ והיתה לגורם גיאוגרפי, אוכלוסייתי ומשקי, אשר אין לעקרו מתוכה, ואתו אין עוד הארץ כאשר היתה בלעדיו.

בשנות 32—1927 בא המעשה השני — רכישת עמק־חפר — ששיווה יתר־ממשות ל"ציר", שברצועת־החוף. כמעשה שלישי מן הסוג הנ"ל, ובערך באותו קנה־מידה עצמו, אפשר לראות את הרכישות בגליל העליון (מצודת־אוישישקין) ואת זכיון־החולה, על כל הצפון בו לעתיד־לבוא; עם "הגוש" החדש הזה בגליל העליון התחיל גם ה"ציר", של בקעת־הירדן כולו ללבוש קרום וגדיים. המעשה הרביעי באותה מגמה עצמה (ליכוד החוליות, הנפרדות תחילה, שב N הישובית) נעשה כבר בשנות המאורעות של תרצ"ו—תרצ"ט, עם החדירה העמוקה לשטחי עמק בית־שאן, עם ההתקרבות למגע ממשי עם גוש עמק־הירדן והכנרות.

* * *

העובדה של קיום ה N הנה גם כיום עובדת־היסוד בכל מעמדנו הישובי בארץ־ישראל. כל תכנית וכל חשבון פותחים בו. פיתוחו של כל חבל חדש מתגשם או מתוך "צמיחה" מן ה N הנ"ל (בעצם, כך קרה בחדירה לנגב שבשנות המלחמה האחרונות), או מתוך פרספקטיבה של־היחס שבין האיזור החדש (או הרצועה המחברת) לבין ה"שלוש־קו" (ודבר זה חל גם על הנקודות — למן חניתה — שבגבול הצפון). ולעתים אין האיזור, "החדש־הנוסף" אלא השלמה ל"שלוש־הקו" הישובי הנ"ל, או מעין "ברירה" לאחת מחוליותיו המסופקות מעט; כך הוא — לגבי חבל מעברת־הכרמל (בין ואדיע־ארה לואדי־מילח — ועד למעבר חוף־הים), בהרי־אפרים, המשמש, — פרט לערכו הישובי־העצמי — חוליה מחברת בין "ציר" החוף לבין הקו של עמק־יזרעאל—בית־שאן, שהוא גם תוספת לדרך־החוף של חיפה־העיר, וגם מעין "קפיצת דרך" (גיאוגרפית וישובית־עברית) לעומת־יש באיזור נוסף כזה משום הרחבת מבנהו הגיאומטרי — הדק מדי — של "שלוש־הקו" הישובי, ומשום תוספת לליכודו, חממשי במקומות, של "זוויות" החדות יתרן על המידה שבין דג'ירושלבינו. ואין צורך בעין מעמיקה ביותר כדי להבחין במפת התישבותנו עוד שני מקומות, לפחות, אשר בהם (במשולש הגבעות שבין קו־העמק ל"קרב־הבדן" ושוב בחוליה התיכונה של "פאת־הגליל" המזרחית) תוספת־חבל מעין־זה תאו השלמתה־היתה מבצרת משנה־בצורה־מפריע את "שלוש־הקו", והופכת לחלוטין מפרויאקציה גיאומטרית שעל פניה־המפה לממשות־גשמית.

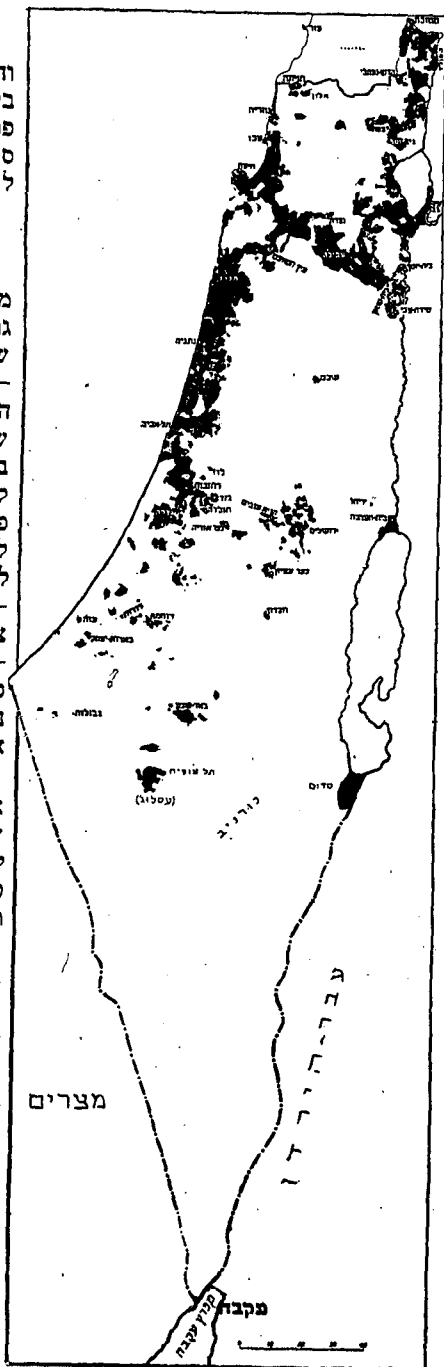
והדברים חלים גם רצועת-החוף —
 ביחוד בחלקה הדרומי, אך גם בכמה
 פרקים אחרים, שבהם נדרשת לא רק
 סתימת פרצים, אלא גם העמקה
 לרוחב.

„הקו הירוק הדק“

בספרותו של הצבא הבריטי רווח
 מאוד הביטוי — שהוא, לעתים קרובות,
 גם מושג, ותמיד הנו מטבע יקרה
 של זכרונות-תהלה ושל תוקף-נפשי
 — אשר תרגומו לעברית הוא „הקו
 האדום הדק (The thin Red Line)
 שידע להחזיק מעמד“¹). נדמה, כי
 בהיסטוריה העברית המתחדשת על
 קרקע המולדת, נתהווה מושג מקביל,
 פחות „לוחמני“ בדמותו החיצונית, אך
 לא פחות תקיף בשעות-מבחן, ואפשר
 לכנותו, אולי: — „הקו הירוק הדק“
 — קו משולש, העובר מדרום ל-
 צפון, פונה לעבר דרום-המזרח
 — ושוב, אל עבר הצפון; קו שהיה
 כמעט סמלי במשך עשרות שנים, וכבר
 נהפך עתה, ברוב חלקיו, למציאות, —
 אך עודנו דק מדי. ויש להרחיבו מעט.
 ראיתנו את תפקידי התישבותנו בר-
 ארץ, ואת סיכוייה, אינה מוגבלת כל-
 עיקר ב„שלוש-הקו“ הנ”ל, ואינה כבד
 לה אליו בלבד. אך, כאמור, הוא הנו
 כעת בסיס-המוצא המציאותי שבו פור-
 תח כל חישוב ממשי של מגמות הת-
 פשטותנו.

1) הצבע — אדום — לקוח כאן מגוון
 מדיו של הצבא האנגלי במאות הי”ח
 והי”ט. הצורה — „הקו הדק“ — אופיינית
 ל„טקטיקת-הקוים“ של המאה הי”ת. תקפו
 של „הקו הדק“, שהיה מחזיק מעמד מפני
 המון אויבים — מורשת-גבורה היא של
 דורות אנשי-צבא בריטיים תקיפיים. ה-
 אימרה היא פרי עטו של משורר אנגלי
 נודע.

המפה: תנוחת שטחי ההתישבות העברית.

המסתכל במפתה של ארץ-ישראל כפי שהיא כיום (ואת תולדותיה בשני הדורות האחרונים לא ידע) יגיע, בוודאי, למסקנה „המתבקשת מאליה“: „היהודים הללו נהגו לפי הקו, הברור לכל עין בוחנת, של התישבות דווקא לאורך עורקי התחבורה העיקריים“. ואכן, יצדק בהערתו זו — מבחינת התוצאה ומצב הדברים כיום, אך לא מבחינת המצבים שלפני עשרות שנים, כשעדיין לא היו קיימים כל אותם עורקי התחבורה שבתוך ה-N המהויים כיום את „ציריו“; לא הכביש הגדול ת"א—חיפה (מ' 36—34) ומסה"ב עזה—לוד (ויפו)—חיפה (משנת 20—1919); ולא מסה"ב (מלפני מלחמת העולם הראשונה) והכביש (שהושלם בסוף שנות המאורעות תרצ"ו—תרצ"ט) חיפה—עפולה—בית-שאן—צמח; ולא הכביש צמח—טבריה—ראש-פינה (23—1920 שהוארך עד מתולה מחמת מרד-הדרוזים בסוריה ב' 26—1925). כמעט כל אלה נוצרו לאחר שכבר היו קיימות, לאורך אותם הקוים עצמם, שרשרות של ישובים עברים — פרט למקרה היחיד של מסה"ב חיפה—צמח (ועד ארעי שבחורן תגיע, ועד דמשק ועד רבת-עמון, בדמות „מסה"ב החגיגאזית“ צרת-הנתיב). הרי שלא היתה כאן בהתישבות היצמדות אל עורקי-תנועה קיימים — כפי שיתרשם, לעתים קרובות, הנוסע או העתונאי האירופי או האמריקני, שעברנו אינו נהיר לו, — אלא היתה כאן התרכזות אינסטינקטיבית (ואולי נדייק יותר אם נאמר „אובייקטיבית“, בתוקף גורמים גיאוגרפיים וישוביים אובייקטיביים) באותן רצועות-השטחים, ששימשו מקדמת-דנא פרודורית דרכים ופתחי-מעבר על פני הארץ, וביחוד בתקופות פריחתה התרבותית; ועם בוא תור הפריחה המיוחדת, כשמחדש החלו להתמלא בישובים מישורי הארץ ובקעותיה, שנעזבו מקודם מפני חוסר-הבטחון לכפרים מפני מכת-הקדחת — חזרו גם עורקי-התחבורה אל מסלוליהם הטבעיים-ההיסטוריים הנ"ל. ולבסוף באה היד המתכנתת, סתמה פרצים, השלימה (במידת-מה) קוויים, וקם „הפלא“ הישובי של התישבות יהודית רצופה למדי לאורך מסילות-הברזל שבארץ וכבישיה האיסטרטגיים.

„החוסר“

בתמונה זו של קווי התישבות היהודית, המזדהים כמעט עם עורקי-התנועה העיקריים בארץ, כנ"ל, ישנם גם שני יוצאים-מן-הכלל רבי-ערך, כמעט מכריעים. הכוונה היא — א. למסילות-הברזל ולכביש יפו—ירושלים; וב. לכביש העובר בדרך ההרים ההיסטורית של „פרשת-המים“ (חברון—ירושלים—שכם—עין-גנים, היא ג'נין; ומעבר לזה — אל נצרת וצפת). אשר לשני הרי גורלן זה של „חוט-השדרה“ ההררי של א"י שלאורכו עובר כביש היסוד, דהיינו עובדת אי-חידרתנו עד כה לשלושה גושים מרוכזים של ישוב הררי (בהרי יהודה, בלב השומרון ובגליל המרכזי) אפשר לצייןנו כאן, נוסף על כל שאר בחינותיה, הישוביות והמדיניות של אותה עובדה, כמקור החולשה העיקרי במבנהו הגיאוגרפי של ישובנו וחלוקתו על פני הארץ, — והקשה ביותר לתיקון יסודי. שונה הוא הענין הראשון, הוא שאלת הקשר בין רצועת-החוף לירושלים, — לפי שבעיר הבירה (ובמידת-מה על סביבותיה) קיים ישוב יהודי חשוב, המוסיף להיות במצב של „אי“ דימוגרפי-יהודי.

אם יש איזור-הרים בארץ, שבו „נתבקשה מאליה“ כניסתה של התישבות עברית מרוכזת, הרי היתה זאת, ומוסיפה להיות, רצועת-ה„גשר“ שבין ת"א לירושלים. אכן, כמה נקודות בודדות כבר מצויות לאורכה; וכבר היום היתה תוספת תריסר ישובים יכולה לשנות במידה מוחשית את מצב הדברים. אמנם, מעט מזער

נעשה כאן בשנים האחרונות, (מקצת בהתישבות החדשה, ומקצת בהתישבות „מחדשת“, על קרקעות שנעזבו והופקרו), אך ביסודו של דבר לא שונה המצב. ייתכן מאוד, שהגיון ישובי ריאלי חייב לפני 15—20 שנה, להקדים ברכישת שטחים, למשל, ליד המושבות הגדולות הקיימות שבחוף, כדי להוסיף להן בטחון ובצרון (דברים שהכרחותם, אמנם, נתגלתה לאחר זמן, מאז 1936). אך אין ספק שבין הדברים שחסרו מאוד בהישגי התישבותנו שלפני תקופת „הספר הלבן“, בלט והורגש ביחוד העדרו של „גשר־הקרקע“ הלו, העשוי לחבר את בירת הארץ והישוב עם איזורי ההתישבות היהודית הרצופה והצפופה.

הערות אלו, על החסר, נתכוונו לעורקי־התנועה הקיימים מאז (אף מסה"ב יפו—ירושלים, „העתיקה“ שבמסה"ב בארץ־ישראל, נבנתה לפני כ־50 שנה); אך הערות מעין אלו מתבקשות גם לגבי קויה־התחבורה החדשים.

„הנגב“

הגדול שבהם הוא — דרך־הנגב. כחצי א"י המערבית שבתחומי־המנדט הגו עד כה, למעשה, מחוץ לתחום ראייתנו ההתישבותית — ואף מחוץ לתחומן של רוב המפות המצוינות של ארץ־ישראל! רישומם של הנגב וארץ־אדום ואיזור עקבה חוזר ומסתמן בהדרגה בהתפתחות עניני המשק, התחבורה, ההגנה־הצבאית והמדיניות בארץ־ישראל. לאורכו של עורק זה, המוביל אל הנמל שבימה השני — הדרומי — של ארץ־ישראל, נתקעו עד כה רק יתדות בודדות של התישבותנו, ואף הללו רק בחציו הצפוני. אכן, יהיו כאשר יהיו התנאים המדיניים בארצנו בשנים הקרובות, מכל מקום יש להניח, כי כל התחלה רצינית של התערות בכיוון ההוא תהא קשורה בהעזה וסיכון גדולים למדי. אך מפתה הישובית של הארץ בתורת שלמות אחת, והגישו; לאפשרויות הפיתוח והשתרשות אוכלוסים רבים הכרוכים בים סוף ובחופו — לא ייתכנו בלי השלמה כזאת.

ויצויין, בדרך אגב, כי בלעדי גישה כזאת אל חופי ים־סוף לא ייתכן גם מעמד של שיוון תחבורתי, משקי ומדיני ביחסים שבין הריכוז היהודי שבארץ־ישראל לבין בעליהם של איזור־סוּאץ וחצי־האי סיני. אכן, במגמת־התישבות זו כרוך גם העוקץ המדיני והפסיכולוגי החריף ביותר לגבי שאיפות פאן־ערביות הרואות בכך „טריון“. אך הדברים הללו ראויים לעיון מיוחד.

הדרך החדשה האחרת — שעודנה צפויה לפיתוח — קרובה אלינו הרבה יותר, אף כי מבחינה פסיכולוגית נראית היא לפעמים כנתונה „מעבר להרי־חושך“; זוהי דרך בקעת־הירדן המרכזית, מים־המלח ואל בית־שאן — במגמה אל נמל חיפה. מהיותה גם גבול מזרחי של „חצי־הארץ“ המנדטורית (ה„מנדטורית“ — גם כיום, לאחר ההתעצמות של „הוטלה“ על עבר־הירדן), ומהיותה עוברת לאורכו של עמק רבי־חשיבות זה, מצריכה הדרך הזאת גם בריח־חבר של ישובים בין שני „עמודי השער“ הישוביים המרוחקים שבפאת־המזרח: בית־הערבה בדרום, וטירת־צבי — בצפון. נקל הוא לציין צרכים כאלה, אך קשה יותר להגשימם; הבעיה, עכ"פ, קיימת, וערכה חשוב ביותר מכמה בחינות, משקיות־ארציות ואחרות.

ברשימת העורקים החדשים, אולי אפשר היה לציין עוד דרך אחת, הקיימת כבר 8 שנים, ולאורכה גם נוסדו כמה ישובים, — אף על פי שרובה עודנה בגדר „פרוץ“ — הלא זהו „כביש הגבול הצפוני“ מחוף־הים שבין נהריה לראש־הניקרה ועד לנבי־ישוע שבקירבת הדרך אילת־השחר—כפר־גלעדי, אלא שדרך זו היא „דרך־ספר“ מובהקת ולא באה, בעצם, למלא צורך כלכלי, על כן, תתיחס אליה ממילא כל הערה שיש להעיר על ענין הגבולות בכללו.

הקבלות היסטוריות

אם נחזור אל הקיים כבר בהתישבותנו ונתבונן ב„יש“ זה על רקע עברה

„מלכות ירושלים“

- לפי שלום ריפוד
ל-ב-ה-א-ר-י 1192
- השטח הנוסף לפי
שלום הנריך הלוודינגי
1198
- השטח הנוסף לפי
שלום הקיסר פרידריך
השני 1228
- גבול ההתרחבות
לפי שלום 1240
- גבול ההתרחבות
המקסימלית, לפי שלום
ריפוד מקורנוליס 1244
- הגבול המצומצם - לפי
שלום לואי ה-IX
מצרפת 1250

תנודות שטח „מלכות ירושלים“ הצלבנית במאה ה-12 לפי מפה בעיבודו של ד"ר י. פראור

של הארץ, נופתע מן הדמיון הרב שבין תמונת הימים האלה לבין המצבים שהיו בתקופות קדומות שונות. מבחינה מהותית (אכן, לא מבחינת תחומי הגושים הישוביים) דומה המצב כיום דמיון רב למה שהיה בימי הביניים, כשהיהודים היו גושיישוב רצופים, אך לא על פני הארץ כולה, וגם בלי קשר מספיק בין הגושים השונים (יהודה — והגליל); אז, כמובן, היה המרכז היהודי בהר; ואילו עתה הוא בשפלות ובעמקים. אזורי הישוב היהודי כיום הגם צרים יותר משהיו בתקופת החשמונאים ובימי הורדוס; אך מבחינת רציפותם אין ההבדלים גדולים ביותר. המצב המדיני-האזיביטיבי, אשר מסיבות ממיין-אלו מולידות אותו בארץ בזמננו — גם הוא אינו שונה שינוי רב מזה שבשתי המאות האחרונות שלפני סוף המאה הראשונה שלאחריה, אלא שבדורנו קיים גם הגורם הדינמי של העליה, — אשר בלעדיו, אמנם, אין פתרון לפרובלימטיקה הקיימת, המדינית והישובית כאחת, ואין דרך להתפתחות הרמונית יותר ובונה יותר של הארץ כולה.

עוד דוגמה מדוגמאות העבר העולה בליימשים אגב התבוננות במפתנו הישובית; יש בה אמנם פחות דמיון מהותי, אך לעומת זאת יש בה יותר הקבלות טופוגרפיות-אזוריות, מפתיעות לעתים, לתמונת-הדברים כיום. בראשית המאה ה"ג — כלומר: כבר לאחר נקודת המפנה בתנועת „מסעי-הצלב“, — עשה הקיסר פרידריך השני הסכם (שלא קויים, למעשה, בשלמותו) עם השלטון המושלמי, ולפיו הוצרך שטח מדינת-הצלבנים („מלכות ירושלים“) להקיף כמעט את אותם האזורים עצמם שמחבריה של הצעת-נסיון אחרת לחלוקת-הארץ — חברי ועדת-פיל — היקצום, מתוך התחשבות בתנוחת הישובים היהודים כפי שמצאום הם, בשביל „המדינה-היהודית“ — בתוספת הרצועה, שסומנה ע"י הועדה בתורת „מובלעת-בריטית“, והיא שנועדה לשמש גשר בין החוף לירושלים-הבירה; הגליל, החוף ו„רצועת-הגשר“ הירושלמית — מהם הורכבה אותה המדינה הצלבנית „שבתכנית“, והם חפפו כמעט את שני השטחים, ה„לא-ערביים“ מבחינה מדינית, שבתכנית הועדה-המלכותית. ודאי לא היתה זאת אלא הישנות, מובנת למדי, של צירוף דומה „במשחק-הצירופים“, שבתולדות הארץ ידועת-החלוקות והגיוזורים. אך גם הקבלה זו מבליטה את ההתמדה הרבה של גורמים גיאוגרפיים, תחבורתיים והתישבותיים — ששני המקרים הללו (שבמאה ה"כ ובמאה ה"ג) נתקיימו לגבי אלה הבאים מעבר הים.

„ההר“ ו„העמק“

יש המעלים כביריה, כביכול, לגבי מגמות התישבותנו, את „העמק“ ואת „ההר“ זה מול זה; אך ספק הוא, אם אמנם מוצדקת היא הצגה מנוגדת זו. בתקופות הראשונות של התישבותנו, כאשר ציון לעיל, הלכו בשני הכיוונים גם יחד. כמה מתוצאות הדבר — על אף כל הכשלונות-המשקיים שהיו בשעתם, — מתגלות עכשיו כבצורות מאוד מבחינה ישובית-ארצית. במשך הזמן, בתוקף גורמים כלכליים ואפשרויות הרכישה, נתרכזה ההתישבות, בעיקרה, במישורי החוף ובעמקים. אין לנו יסוד להצטער על כך. בלי יתד נאמנה ברצועת-החוף לא היה לישובנו כולו מסד ראוי, וחלון קבוע לעולם הגדול. ואין עוד בארץ איזור הראוי כעמק-ירועאל לפתיחת הפתח אל עבר בקעת-הירדן.

ודאי, ששאלת ההדירה לאזורי-ההרים עומדת כיום בחריפות מיוחדת, ולא מטעם אחד בלבד. מבחינה כלכלית, לאחר ש„צופפה“ האוכלוסיה במישור במידה ניכרת (אם כי עדיין הרחק-הרחק מ„נקודת-הרוויה“), הכרח הוא פלס דרכים חדשות להתישבות בהרים ובגבעות, אך יש בה, בהתאחזות בתחומי ההרים, גם דבר-מה החורג אל מעבר לחישובים הכלכליים בלבד. נימות אלו נתגלו, במידת-מה, בשעה שהדבר אשר משך אל „הצעת-פיל“ כמה ממחשבי חשבונותינו ומחשבותינו

היה דווקא ענין הגליל וההרים. יש בהיאחזות בארץ-הרים דבר-מה העשוי להגביר את חושי העצמאות והשרשיות יותר מכל דבר אחר. עדים לכך הדוגמאות הרבות שבהיסטוריה ושבהווה בקרב עמים ושבטים הררים, היוודעים להיצמד אל אדמתם ולהתמיד בה; ודוגמאות אלו הרי מרובות הן בתחומי אירופה ואסיה למן הסקוטים שבצפון והבאסקים שבהרי הפירינאים, דרך השווייצרים, הסרבים והמונז'טנגרים — ויאמר נא: גם היוונים בני־אפירוס — ועמי קוקו, והתורכים האנטוליים, והדרוזים שבקרבתנו. אמנם, שונות מאד הן הדוגמאות האלו, ולא תמיד קל הדבר להסיק מהן — ולהגדיר — את המשותף והמאחד שבהן. אך אין ספק: אוייר-ההרים הוא אויר של עצמאות, של דריכות, זקיפות-גב ושרשיות; הוא נחוץ לנו — אמנם לא הוא בלבד — אבל בלעדיו אי־אפשר לנו. עדיין לא עשינו די בהתישבותנו במגמה זו, אם כי חניתה במערב ומנרה במזרח הנון בבחינת „עמודי־שער“ בחזית-ההרים רחבה למדי, שעדיין יש להשלימה ולהרציפה יותר כדי שיקום דור של בני-ההרים, שההרים — ביתו, ויתכן, כי אזורי-ההרים יהודיים אינם תנאי ולא יעבור לממלכתיות עברית מחודשת; אך נראים הם כתנאי ממשי מאוד להשתרשותה ולהתמדתה. ועל-כן — גם על-כן — חיונית כאן כל תוספת ממשית. לפיכך גם הקניית „כושר-הרים“ (אם ספורטיבי ואם משקי) לנוער העברי הוא אחד מציוויי השעה, ממש, למשל, כהקניית „כושר-הים“.

התישבות בגבולות

אגב הרהורים על תחום-ההרים שבגבולנו הצפוני מתעוררת ממילא המחשבה, הכוללת יותר, על דבר גבולותינו בכלל. ההתישבות בגבולות יש לה, לגבינו, כמה קיום אופייניים: מה הם תנאי התישבות זו, ומה הן סגולותיה. תמיד קשה היא התישבות זו ומסוכנת יותר (אבל על כן גם מטפחת יותר סגולות-אופיי מסויימות וכושר-עמידה במבחנים). על פי הרוב (אמנם, בזמן האחרון לאו דווקא בכל המקרים) כרוכה היא בניית-וק מסוים ממרכזי הישוב; אך לדבר-הזה, כפי שנרמז כבר, ניתנה תרופה במידת-מה ע"י גושי ההתישבות המתהווים בקרבת הגבולות (בצפון: בחוף, ובאיזור החולה; ובעצם, — גם ב„גוש-הכנרות“ שבמזרח). התישבות זו פותחת פתח לטיפוח יחסי-שכנים, לא רק בקנה-מידה פנים-ארצי אלא גם בקנה-מידה חיצוני. עשייה היא להקנות לישוב היהודי מעמד אחר (ורצוי יותר) מזה שיש לו בהווה: בין כלפי-פנים, ובין לגבי הארצות השכנות, ואולי תספיק דוגמה אחת: הלא היא ההגירה הבלתי-יחוקית לארץ-ישראל. מפני העובדה, המובנת מאליה, כי אוכלוסי איזור הגבול הם בלתי-יהודיים, הווה גם החזיון, המובן מאליה, של כניסת אנשים בלתי מופרעת, בחינת כל דיכפין „יבוא באין מפריע“ מן הארצות הסמוכות, אם רק אינו יהודי. גם דמיונם של המהגרים הללו לאוכלוסייה הקיימת בספר, וגם העדר גמור כמעט של עין „זרה“, מאפשרים מצב זה. רצועה, ואפילו בלתי רצופה בתכלית, של ישובים עבריים תוכל (בתנאי של התעניינות ועירנות) לשנות את המצב. ומי לא יחשיב שינוי כזה ויצירת קצת „שויון“, גם מבחינה זו, בינינו לבין שכנינו שמשני עברי הגבול?

ומבחינה אחרת במקצת — ניתן להוסיף כיום, בשנת 1946 — אילפנו, בודאי, לא מעט, המקרים הרבים ש„קרו“ בגבול הצפוני בסתיו תש"ו, ביחס „שומרי-הספר“ הסורים למתיישבינו. רצועת-ספר ישובית יהיה בה כדי להשכין שלום, הבנה, יחסי-כבוד הדדיים. והאווירה שב„גוקטה“ של ספר, אינה רחוקה, סו"ס כל כך מרוח-היחסים שבבירות הארצות השכנות, והדברים אמורים לגבי השפעת-הגומלין שבין שנים אלה: מצב-היחסים שבספר עצמו, וחישובי דיפלומטים במשרדי-בירות.

אך שאלה זו, של הישוב בגבול, אינה אלא בחינה אחת של הבעיה היסודית, הרחבה פי כמה: הלא היא בעית ריכוזם וליכודם של השטחים

בפנים הארץ מול מגמת התפשטות ותקיעת-ייתדות על פניה, במרכז
ובהיקף, ובתוך זה — גם „רצועות-גבול“ (בצפון, במזרח) המנותקות לא-מעט
מגושי-הישוב הרצופים. מה מהם עדיף?
יתכן, כי אין אלא לשאול שאלה זו, כדי שהתשובה עליה תסתמן מאליה.

ציווי „האיסטרטגיה-הישוּבית“

הנושא, שעליו נסבו ההערות האלו, הוא דבר שאפשר אולי להגדירו כ„איס-
טרטגיה הישובית“ שלנו. וככלל תורה איסטרטגית (אף על פי שבמקרה שלנו זוהי
איסטרטגיה-של-שלום) פועלים, לגבי בעיות הכרוכות בה, גורמים וכללים יסודיים
אשר עם כל השתנות הצורות החיצוניות, ועם כל התחלפות המסיבות, הם קיימים
ועומדים.

לגבי השאלה, המעסיקה אותנו כאן פועל הכלל של מה שקוראים בלשון
המושגים האופרטיביים בשם „הבסיס הבטוח“, פירושו הוא, כי כל התפשטות וכל
פריסת-כנפים אל עבר מרחקים לא ייתכנו (כשם שלא ייתכן עמידה בפני התנשקות,
או התמדה בתנאי הסגר ומצור), אלא אם כן ימצא שטח מינימלי-הכרחי שבו
ישרור בטחון, לפחות יחסי, המאפשר לפתח מפעלים גדולים וליהנות מתמיכת רובה
המכריע של האוכלוסיה ומנאמנותה; שטח שהמשותף בו מרובה על המנוגד,
ועליו יכולים להישען „משמרות-החוץ“, אם קרובים ואם מרוחקים, ושיש בו ריכוז
מילואים ניכר לסעדם של הללו, שטח המשמש „כתובת“ לקבלת העזרה מן החוץ
ומרכז לקליטת כוחות מתווספים, ופריסתם הראשונה. אמנם, הדברים הנל נאמרו
בלשון „צבאית“ מאוד, אך יפים הם לכל מפעל גדול, הבא להודש פני חבל ארץ,
או ארץ שלימה; התנאים הכלולים במושג הנל נושאים גם אופי משקי, סוציאלי-
חברתי, נפשי-חינוכי, לאומי-מדיני — וכמובן גם טכני וגם גיאוגרפי, בהתאם
למושגיה-מינימום של התקופה במסגרת ההתפתחות הטכנית. וכשהשיחה נסבה
על תכניות ישובית ארצית — מופיע ממילא גם המושג של „הבסיס הבטוח“.

„הבסיס הבטוח“

כפי שכבר צויין לעיל — שונה ערכו של-המושג (והגורם) הזה בתקופות
התיישבותנו השונות. בעשרות השנים הראשונות, כשנקודותינו הקטנות היו פזורות
הרחק זו מזו, כאיים קטנטנים בתוך „הים“ הבלתי-עברי (של נכר או של שממון),
לא היה, בעצם, המושג קיים כלל; אלא בתורת דבר-שב-כוח (ואפשר גם בדמיונם
של כמה מיישבים או בעלי-חלומות מרחיקי-ראות). ואילו מיום הסתמנותם של
גושים רצופים, מיום שהופיעה העיר העברית, וביחוד מיום שנרכשו הרכישות
הגדולות בשנות העשרים והשלושים, אשר על ערכן כבר עמדנו לעיל, נוצר
למעשה „הבסיס הבטוח“. נכון הדבר כי בסיסנו הישובי הזה לא הגיע עדיין
למידה מוחלטת של בטחון או בסיסיות; אך לעומת זאת ייאמר, כי לא ימצא
בשטח משטחי המזרח-התיכון המקיפים את א״י, בקרב העמים והשבטים השונים,
בסיס לאומי-ישובי שיהא איתן או בטוח יותר ממנו. בסיס קיים זה הנו, כאשר נאמר
כבר בהערות קודמות, נקודת-המוצא לכל מעשה של התפשטות נוספת, גם
כשזו אינה מחוברת אתו חיבור קרקעי במישרין; כי כל מעשה-התפשטות קובע
גם מציאות ארצית מסיימת, ואפילו לגבי נקודות ואזורים המרוחקים ממנו,
כביכול, והחסרים כל מגע ישיר עמו. מצבים כאלה מצויים גם באיסטרטגיה של
צבאות ומלחמות — ובדאי „באיסטרטגיה ישובית“, כזו שלנו.

„העומק“

אכן, לא רק מושג הבסיס משמש אמת-מידה לשיקולי ההתפשטות
הקרקעית וההתיישבותית, אלא גם מושג של עומק גיאוגרפי מינימלי (שוב, מונח,

השאל מאוצר ערכי-האיסטרטגיה). האמת היא, כי בתקופתנו זו, תקופת אמצעי התחבורה המהירים כל-כך, המאפשרים „דילוגים“ עצומים, הפכו כל מושגי העומק הקשורים בארץ-ישראל לדבר יחסי מאוד-מאוד. אך, בכל זאת, עודם קיימים, ולא רק מבחינה עיונית אלא גם מבחינה מעשית ושימושית. אם כי יש להודות שבשעה שמדברים על מושגי „עומק“ לגבי ארצנו, הרי זה שנים שהמדובר הוא, בעצם, כבר לא כ”כ על עומק גיאוגרפי, כאשר על מושגי מרחב ומרחק שהם בגדר אמות-מידה טופוגרפיות. אכן, יש לזכור שאם מדברים באמת-מידה טופוגרפית כזאת, הרי יתכן ומתעלמים למעשה מהמשותף של „עומק“, ושל עצם צרכי הבטחת ה„בסיס“; (כך למשל, כשעמק-החוף משולל כל אחיזה ממשית בהרים שלפניו וכשחסר „ביטוח המשנה“ לשניהם, — זה הכרוך בקו-העמקים הפנימי שבארץ, קן הירדן והאגמים). ועוד דבר: יש ענין גם בשטח כשהוא לעצמו, — להבדיל מערכו המשקי — ובמרחבו היחסיים, במידה שהם קיימים בתחומיה של ארץ-ישראל המערבית הקטנה — בגוש ההרים של הצפון ובערבות-הנגב. בדורנו זה ודאי שהגענו לידי ההכרח בהצגת המטרה של השגת העומק בצד מטרת עיצוב הבסיס, והשאלה אינה אלא, מה הן הדרכים לקראת השגת שתיהן יחד?

לקראת העתיד

תוספת בצרון ומרחב בלתי-אמצעי ל„בסיס“ עצמו, לפי קוים שכבר עמדנו עליהם במקצת (כך, צירוף פאת-הרים לעמק-החוף), היא מן הדברים שנחיצותם ברורה לעין כל. אך כלום סותר הדבר את המגמה של תקיעת יתדות בחלקי ארץ חדשים ומרוחקים? האמת היא, כאמור, ההיפך מזה: עם בצרון הבסיס מתגברת אפשרות החדירה לפינות נוספות. בחלקן עשויות „פינות-ההתישבות“ הנוספות הללו להיות רצועות-המשך, המסתעפות משטח-ה„בסיס“. בחלקן תהינה בודאי מנותקות ממנו ניתוק גמור, מבחינת מגע קרקעי במישרין — וביחוד יהיה הדבר נכון, בודאי, לגבי „רצועות-ספר“ חיצוניות מסוימות. דברים אלה לא ייקבעו על פי נוסחה משומרת של סכימה מוכנה מראש ובלתי-גמישה. עם אי-יותרנו על אפשרות של ישוב יהודי בכל חלק מחלקי ארץ-ישראל, עלינו לזכור מה רבים ההבנה, הטקט והשיקול שיידרשו בעריכת תכניות התישבותנו המתפשטת לכשיפתחו הפתחים לפניה. הכל מודים, כי עם כל תוספת נקודות עבריות יוסיפו הישובים הערביים וגושי-ישובים עבריים. אך עובדה טבעית ורבת-משקל זו אין בה כדי לערער את הסיכויים לריכוז יהודי גדול ומכריע בארץ או את יסודות הממלכתיות העברית המחודשת לכשתקום. בצירופם יחד של „הבסיס הבטוח“ (על יסודו של הקיים ובתוספת החדש); של התאחות רחבת-מידות בהרים ובשטחי השממה למחצה שבדרום; של הרחבת „העומק“ הישובי-הגיאוגרפי, שיש להשיגו בתוקף השינויים הנ”ל יחד; של הידוקן של רצועות-ספר, ומאמץ להבטיח חיבור ראוי אתן במידת האפשר — יש בצירופם של כל אלה כדי לשמש מסגרת קרקעית אוכלוסייתית מספקת ומוצקה, שעליה יכון קיומה של מדינה מאוזנת ואיתנה.

אכן, אלה הם הדברים שבמגמה — ואלו הדרך-אולי לא תהיה קלה ונוחה כלל. אך אבני-השתיה הזאת, צירוף „הבסיס-הבטוח“ מצד אחד והתפשטות לעומק, המזהה את תחומי ישובנו עם גבולות-הארץ והמוסיפה „עומק“ משקי ממלכתי ובטחוני, — היא יסוד להמשך-הבניה, הפטור מכל „ניגוד“ פנימי בין „התבצרות בחלק מן הארץ“ לבין „התפשטות בלתי-מוגבלת“. ולואי ייפתח בהקדם הפתח לעצם העליה והבניה — ונוכל לסמוך על האיסטרטגיה הישובית שלנו כי תדע אז, לאור אבני-הבוחן הנ”ל, לפלס לה דרך נאמנה.